HASAN AYDIN

BİR İSLAM ŞEHRİNİN ANATOMİSİ

BOSNA HERSEK

HASAN AYDIN 1990 Bursa doğumlu. Mimarlık lisans öğrenimini 2012'de bitirdi. Akademik çalışmalarını Uludağ Üniversitesinde sürdürdü. *Geleneksel Anadolu Cami Mimarisinde Ahşabın Yapısal Kullanımı* isimli yüksek lisans tezini 2017 yılında tamamladı. Geleneksel mimari ve İslam sanatına ilgisi doğrultusunda birçok akademik makale kaleme aldı. *Tarihî Ahşap Camiler* (2017) adlı bir kitabı bulunmakta. Pek çok İslam şehrini yerinde inceleme ve araştırma fırsatı buldu, şehir dokusunu ve tarihî yapıları derinlemesine analiz etti. Hâlihazırda mimarlık tarihi ve şehircilik konularında akademik araştırmalarını sürdürmekte; aynı zamanda mimarlık sektöründe bilfiil çalışmalarına devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Pınar Yayınları
Bereketzade Mah. Okçu Musa Cad. No: 11/3
Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 293 90 41
www.pinaryayinlari.com bilgi@pinaryayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 45508

Bir İslam Şehrinin Anatomisi: Bosna Hersek
Hasan Aydın

copyright 2025 © pınar yayınları

Pınar Yayınları ♦ 624
Güncel ♦ 25
ISBN 978-975-352-997-6

Birinci Baskı Aralık 2025

EDİTÖR Güngör Göçer
KAPAK Ömer Faruk Yıldız
SAYFA DÜZENİ Tekin Öztürk

BASKI ACK Ajans
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu 212 Myoffice No: 344
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 53569

HASAN AYDIN

BİR İSLAM ŞEHRİNİN ANATOMİSİ

BOSNA HERSEK

45.YIL

İçindekiler

ÖNSÖZ 7

GİRİŞ
MEDENİYET TASAVVURU VE İSLAM ŞEHRİ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
MEDİNE'DEN BOSNA'YA: İSLAM ŞEHRİNİN GELİŞİM SERÜVENİ 37

İKİNCİ BÖLÜM
BOGOMİLLİKTEN BOŞNAKLIĞA 71
Slav Menşei 71
İslamlaşma 76
Beş Asırlık Bir Serüvenin Sonuna Doğru 88
Bir Millet İnşa Ederek Çekilmek 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİMARİ AÇIDAN BOSNA'NIN TARİHSEL SÜRECİ 101
Bosna Coğrafyası 101
Osmanlı Öncesinde Saraybosna Şehir Yapısı 103
Osmanlı ile Beliren Yeni Şehir Silueti 105
Yüzlerce Yıllık Mimari Kültürel Birikimin Bosna'ya Nakli 110
Gaziler Caddesi ve Ali Paşa Camisi 114
Saraybosna Mevlevihanesi (Bend Başı İsa Bey Tekkesi) 119
Gazi Hüsrev Bey Külliyesi: Camisi, Bedesten,
Saat Kulesi ve Vakıfları 124
Bursa Bedesteni 145
Sebil 148

Ferhadiye Caddesi 151
Mostar 154
Neretva'nın İncisi: Mostar Köprüsü 158
Nezir Ağa Camisi 169
Bir İslam Şehri Minyatürü: Poçitel 172
Vezirlerin Gözbebeği: Travnik 181
İvo Andriç Evi ve Drina Köprüsü 192
Avusturya Yönetimi Altında Dönüşen Saraybosna 198

SONUÇ
YIKIMLAR VE YENİ BİR KÜLTÜR İNŞASI 219
SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 231
DİZİN 241

ÖNSÖZ

Elinizdeki çalışmada, insanlık ve uygarlık tarihi çerçevesinde İslam medeniyetinin konumunu değerlendirerek, bu medeniyetin inşa ettiği Saraybosna üzerinden, İslam şehri ve onu oluşturan yapıların tahlilini yapacağız.

Tarih boyunca Mısır, Roma, Çin, Hint ve Grek gibi büyük uygarlıkların inşa ettiği nice kadim şehirler olmuştur. Her birisi kendi içerisinde muazzam bir büyüklüğe ve mühendislik ilkelerine sahiptir. Bu uygarlıklar, sosyal ve kültürel kodlarını şehirlere aktararak kendilerine dair bir hayranlık uyandırmışlardır.

Şehirler, bir uygarlığın sahip olduğu kültürel ve medeni gelişimin en müşahhas yansımasıdır. Sakinlerinin gündelik hayatına ve hayat tasavvuruna doğrudan etki edip şekillendirirler. İslam şehirleri de bu bağlamda, yalnız fiziki yapılar değil, aynı zamanda inancın ve onun ürettiği medeniyetin en somut hâlidir. Külliye, çarşı, mahalle, medrese, şifahane, cami ve vakıf gibi unsurlarla şekillenerek, insanın faziletli bir hayat sürmesini sağlayabilecek imkânı sağlamaya çalışır. İslam şehirleri, kişinin ve toplumun hayatını düzenleyen manevi ve sosyal değerleri de barındırır. Tüm bu kavramlar romantik bir düşünce ve tasavvur olarak kalmamış, tarih boyunca tıpkı Bosna Hersek örneğindeki gibi bizzat inşa edilmiş ve yaşanmıştır. Öyleyse bir İslam şehrini, diğer uygarlıklara ait şehirlerden ayıran temel

noktalar nelerdir? Tasarımından itibaren nasıl bir zihni yansıtır? İmar ve inşa sürecinde temel motivasyonunu nereden alır?

Bu kapsamda öncelikle İslam medeniyetini var eden prensipler üzerinde duracak, akabinde bir İslam şehrini oluşturan ana unsurlardan söz ederek teknik ve sosyal bir izah getireceğiz. İnsanlığın ortak mirası bu medeniyetlere ait her bir izi, bir yapbozun parçalarını birleştirme hassasiyeti ile Bosna Hersek'te tamamlayacağız. Çalışmada genelde Bosna Hersek'i özelde Saraybosna'yı tercih etmemizin iki ana sebebi bulunmaktadır.

İslam medeniyeti, tarihsel süreçte 8-11. yüzyıllarla 15-17. yüzyıllar arasında iki yüksek devir yaşamıştır Birinci dönem, ağırlıklı olarak Emevi ve Abbasi yönetimi altında geçen ve batıda İber Yarımadası'ndan, doğuda Cava Denizi'ne dek uzanan geniş bir coğrafyayı tanımlamaktaydı. Bu dönemin ilmî ve fenni gelişiminin bir tezahürü olarak yeni şehirler inşa edilecekti. Medine'de hicretle birlikte, Mescid-i Nebevi etrafında şekillenen ilk İslam şehri prototipi, bu ruh ve zihnî temeller üzerine yansımalarını, farklı coğrafyalarda gösterecekti. Kurtuba, Kayrevan, Şam, Fustat, Sevilla ve İsfahan bu şehirlerden yalnızca birkaçıydı.

12 ve 13. yüzyıldaki itikadi ayrılıklar, Haçlı Seferleri, Moğol istilaları, siyasi-sosyal çözülmeler ve İslam medeniyetinin ilmî gelişiminden istifade etmek sureti ile gelişen ve dönüşen Avrupa karşısında üstünlüğün kaybedilmeye başlaması, İslam medeniyetinin bu ilk parlak devrini sekteye uğratacaktı.

İkinci yükseliş devri ancak 16. yüzyılda ağırlıklı olarak Osmanlı üzerinden gelişen fetih ve ilmî faaliyetlerle gerçekleşecekti. Osmanlı idaresi, bilhassa Balkanlar gibi İslam'la yeni tanışacak coğrafyalarda, geçmiş 10 asırlık bir İslami ortak kültür ve aklın numunelerini ortaya koyan nice eser bina edecekti. Bu cihetle, inşa edilen şehirler yalnız Türk-İslam tarihi ve mimarisinin değil, bütün İslam âleminin son ve ortak ürünlerini yansıtacaktı. Bilhassa son bir asırdır fikrî ve siyasi buhrana giren

İslam dünyasını, bu karanlıktan çıkaracak aydınlığın parçalarını bu şehirlerde ve onları inşa eden zihin dünyalarında bulmak mümkün olacaktır. Bu manada çalışmamızın konusu itibarıyla Bosna Hersek bize en güzel inceleme imkânını sunmaktadır.

Bosna'yı özel kılan bir diğer sebepse hiçbir şehirde eşine rastlanmayacak bir mimari çeşitliğe sahip olmasıdır. Bir ucu Başçarşı'dan başlayıp batıya doğru akan Ferhadiye Caddesi üzerinde kısa bir yürüyüş yaptığınızda, kendinizi bir medeniyetler koridorunda hissedersiniz. Sırtınızı Antik Slav şehir kalıntılarıyla bezeli Alifakovaç'a dönüp, yürüyüşe başladığınızda, sırasıyla Osmanlı erken, klasik dönemlerini, Avusturya Viyana stilini, Katolik ve Ortodoks etkilerini gözlemleyebilir, Neo-Rönesans, Neo-Gotik, Neo-Mağribi, sosyalizm ve modern dönem mimari üslubuna sahip yapılara şahitlik edebilirsiniz. 1990'lardaki yıkıcı savaşa rağmen Bosna'da, Anadolu'dan, Medine'den, Şam'dan, Endülüs ve Memlük Mısır'ından, Venedik'ten, Orta Avrupa ve Rusya'dan izler bulabilirsiniz. Dünya üzerinde bu deneyimi bu kadar küçük bir alanda yaşayabileceğiniz bir başka şehir mevcut değildir.

Belki de sahip olduğu çeşitliliğe istinaden, kendisini ziyarete gelen, araştıran ve okuyan herkes kendisinden bir parça bulabilir burada. Bu özellikleriyle Saraybosna insani bir tabiata da sahiptir. Bu şehir, insanlık tarihinin en ağır sınavlarından geçmiş, en derin yaralarını taşımıştır. Bir vakitler huzurun, hoşgörünün merkezi bu şehir, şimdi yorgun bir hâldedir. Saraybosna, yalnızca bir şehir değildir. O, tarihin sesi, insanlığın sınavı ve umudun direnişidir. Her adımda hem hüzün hem umut taşır. Belki de en çok bu yüzden, ona yolu düşen herkes, kendi kalbinin bir köşesini burada bırakır.

Pek çok tarihçinin üzerinde mutabık olduğu üzere Osmanlı Devleti daha ziyade Rumeli merkezli gelişmiş, beylikten devlete ve imparatorluğa geçişte askerî, ekonomik ve nüfuz gücünü ekseriyetle bu bölgeden almıştır. Keza 24 milyon kilometrekarelik genişliğe ulaşan imparatorluğun, mimari anlamda

pek çok mümtaz örneği yine bu coğrafyada inşa edilmiştir. Saraybosna'nın Başçarşı'sında yürüdüğünüzde kendinizi, Türkiye'nin pek çok şehirde hissedemeyeceğiniz kadar Türkiye'de hatta bunun da ötesinde kadim bir Osmanlı ve İslam şehrinde hissedersiniz.

Tarih boyunca sadece Travnik şehrinden 77 Osmanlı vezirinin çıkması, Osmanlı Devleti ile Bosnalıların ne denli hemhâl olduklarının güzel bir örneğidir. Bosna'dan gelerek görev yapan onlarca vezir ve sadrazam, mevkilerinin verdiği imtiyazla Bosna'da nice mimari eser meydana getireceklerdir. Kaderin tecellisi öyle olacak ki Osmanlı'nın çözülme süreci de yine bu topraklarda aldığı mağlubiyetlerin akabinde hızlanacaktır. Osmanlı Devleti, son döneminde Kuzey Afrika, Ortadoğu ve daha nice coğrafyadan toprak kaybedecek ancak hiçbirinin tesiri (Kudüs ve Hicaz hariç), Balkanların kaybı kadar derinden ve büyük iktisadi-toplumsal bir tesir uyandırmayacaktır. Bu kopuştan bir asır sonra, 20. yüzyılın son çeyreğinde Yugoslavya'daki barbarca hadiseler, Bosna'daki ihtişamlı Türk-İslam medeniyetinin izlerini silmeye odaklanacaktı.

Bu mütevazı çalışmanın amacı, tarihimizin dört asırlık sürecinde, birlikte yaşadığımız, aynı kaderi paylaştığımız, aramıza harita üzerinde siyasal sınırlar girse de gönül bağımızın sürdüğü Bosna Hersek'e dair tarihsel ve siyasi bağlamda bir perspektif çizerek, aramızdaki bağın en güzel tecellileri olan mimari eserlere ait teknik analizler ortaya koymaktır.

Elbette böylesine bir çalışmanın en büyük güçlüğü, konunun kapsadığı genişlik bakımından ciltlere sığmayacak ürünler sunmasıdır. Osmanlı'nın bölgeyi yönettiği 1463-1878 arası yılları kapsayan dört asırlık süreçte, Bosna genelinde tespit edilebilen toplam 3 bin 541 anıtsal yapı inşa edilmiştir. Bunların bin 182'si cami, 874'ü medrese ve mektep, 622'si han, 64'ü kale, 121'i köprü ve 24 tanesi saat kulesidir.

Bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki kitabın içeriği gereği yalnızca isimlerini anmakla yetindiğimiz İslam şehirleri

ve eserlerinin her biri, esasen müstakil birer araştırma konusu olacak mahiyettedir. Dolayısıyla bu yapıları layık olduğu üzere anlatmaya ne bu kitap ne de bizim bilgilerimiz yeterli gelmeyecektir. Bu kapsamda konunun saygınlığından ödün vermeden, mümkün olan en özet hâlde bir genel çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

İslam şehri ve Bosna'ya dair araştırmalarımız tüm İslam ve Balkan Balkan coğrafyası özelinde Bosna'ya yaptığımız geziler neticesinde, birebir yerinde icra edildi. Ayrıca Bosna'nın siyasi tarihine dair Başbakanlık Ofisi Arşivleri, İngiliz arşiv belgeleri, akademik makaleler, salnameler ve o dönemin yerli ve yabancı gazete kupürleri gibi kaynaklardan yararlanıldı. Bu kapsamda binlerce eser incelendi ve özellikle istifade edilenler ilgili yerlerde ve seçilmiş kaynakça kısmında belirtildi.

Eserde önce İslam medeniyetini oluşturan fikir dünyası, fetih ve sosyal hareketler ile birlikte İslam şehrini biçimlendiren ana unsurlara değinildi. Sonra Bosna'nın geçmiş dönem, Osmanlı dönemi ve yakın dönem tarihi incelendi. Zira bir toplumun tarihî-kültürel mirası, o topluma dair mimariyi şekillendiren ana unsurların başında gelmektedir. Aynı şekilde kitapta değineceğimiz üzere, mekân, toplumu ve insanı biçimlendirmede tarih boyunca büyük rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, sonraki asırlara etkisi itibarıyla Osmanlı'nın bölgedeki son dönemine nispeten geniş yer ayrılmıştır.

Ardından ise mimariye etkisine binaen öncelikle Bosna Hersek'in coğrafi ve iklim şartları ele alındı. Başta başkent Saraybosna olmak üzere, Bosna Hersek genelindeki Osmanlı ve İslam eserleri incelendi. Buna ilaveten Osmanlı öncesi-sonrası (özellikle 15-20. yüzyıl aralığı) Saraybosna kentsel gelişimi üzerinde çalışıldı. Zamanla cereyan eden değişimler mimari, şehircilik ve sosyolojik bağlamda karşılaştırıldı. İnşa edilmiş belli başlı yapıların detaylı teknik analizi yapıldı. Bu noktada Bosna'ya dair duygularımız mümkün mertebe bir kenara bı-

rakılarak, olaylara ve eserlere objektif, gerçekçi ve bulgular ışığında yaklaşılmaya çalışıldı.

Eserin yazımı esnasında bana gösterdikleri sabır, destek ve saygı için eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim. O topraklarda yüzlerce yıl huzuru tesis edip imar eden, bugün sokaklarında gururla yürümemizi sağlayan, Türkiye'den geldiğimiz duyulduğunda, kalplerde sıcaklık, yüzlerde tebessüm oluşturacak bir manevi miras bırakan atalarımıza şükranlarımızı sunarız.

GİRİŞ
MEDENİYET TASAVVURU VE İSLAM ŞEHRİ

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana kurduğu her medeniyet, bir öncesinden kültürel, askerî, beşerî ve iktisadi anlamda izler taşır ve onu bir sonraki çağa aktarır, bir köprü vazifesi görür ve daima birbiri ile etkileşim hâlindedir. Bu manada bazı medeniyetler çağdaşı olduğu diğer toplumlara etkisi itibarıyla ön plana çıkmıştır. Sümer,[1] Mısır,[2] Grek, Çin, Roma, Fenike ve Akdeniz[3] gibi medeniyetler, yaşadıkları çağlar açısından gerek

1 MÖ 5000'ler ile başlayıp 3000 sene kadar yaşayan Sümerler, Irak Mezopotamya bölgesinde yaşamış Tufan sonrası kurulan medeniyetlerden birisidir. Yazılı tarih Sümerler ile başlamaktadır. Kurdukları en kapsamlı şehir Uruk'tu. Kerpiçten yapılma çevre surları 10 kilometreyi aşan Uruk'ta, merkezde "ziggurat" diye anılan piramit tapınaklar yer alırdı. Şehir; semtler, cadde sokaklar ve su kanalları ile örülüydü. Bu anlamda planlı ve düzenli bir şehir yapılanması vardı. Yazılı tarihe dair pek çok ilk Sümerlere aittir. Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s.21.

2 Nil boyunca uzanan ve Sümerlerin çağdaşı olan Mısır uygarlığı, iki yanı çöllerle çevrili olmasının avantajı ile çevre etkilerden kendisini koruyarak eserlerini günümüze dek taşımışlardır. Başta piramitler ve heykeller olmak üzere anıtsal mekânların yapımında taş kullanmalarından ötürü günümüze sağlam şekilde ulaşabilmiştir. Sivil yapılar ise kerpiçle yapılmalarından ötürü yeterince arkeolojik nüve vermemektedir. Mısır aynı zamanda, Hz. İdris, Hz. Yusuf ve Hz. Musa'nın da yaşadığı coğrafyadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de Mısır'a dair pek çok anlatı yer almaktadır. Sahip olduğu gelişmişliği Akdeniz aracılığı ile Grek ve Roma dünyasına aktaracaktı. Charler Gates, *Antik Şehirler*, çev. Barış Cezar, KÜY Yayınları, İstanbul, 2021, s.170.

3 Akdeniz, üzerinde yaşayan nüfus ve devletlerden ari olarak kendine münhasır bir kültüre sahiptir. Tarih boyunca kurulmuş ve insanlık tarihine yön vermiş neredeyse en önemli devletlere, dinlere, ilmî ve askerî gelişimlere ev sahipliği yapmıştır. Fenike, Mısır, Antik Yunan, Roma, Anadolu ve daha nice uygarlık, kültürel ve

kültürel gerekse de kentsel anlamda, çağdaşı devletlerin çok ötesinde bir gelişim göstermişlerdi. Yine bu medeniyetler, insanlık tarihinin görece daha yakın bir dönemine denk gelen bir süreçte var olmuş ve günümüz dünyasını, oluşturdukları kavramlarla etkilemişlerdir. Fenni ve sosyal alanlardaki bu gelişmişlik, askerî bağlamda da etkisini hissettirerek bu devletlerin yüzlerce yıl siyasi ve kültürel anlamda hâkim olmasını sağlamışlardı.

Mısır Luksor Antik Şehri.

ticari alışverişini Akdeniz üzerinden gerçekleştirmiş, zaman içerisinde ortak bir kültür oluşturmuştur. Yakın bir iklim atmosferinin de etkisi ile yeme-içmeden insanların gündelik rutinine kadar pek çok detay Akdeniz medeniyetinin birer vesikasıdır. Batıda Cebeli Tarık'tan doğuda Suriye limanlarına dek uzanan bu alanda birbirinden binlerce kilometre uzaklıkta, farklı millet ve dine mensup insanların arasında oluşan bu ortak kültürün mirası hâlâ yaşamaktadır. Adriyatik kıyıları ve Mostar üzerinden bu medeniyetin etkisini Bosna Hersek'te de görmekteyiz.

Konumuzu teşkil eden İslam medeniyeti ise pek çok yönden diğerlerinden farklılaşan ve kendine münhasır özelliklere sahiptir. Öncelikle İslam dışında sözünü ettiğimiz tüm uygarlıklar, belirli bir coğrafi bölge, devlet ve kültürü tanımlayan, sahip olduğu iktisadi ve askerî gücü bilhassa mimari üzerinde yansıtmaya çalışan oluşumlardı. İslam ise bir dünya görüşü, manevi öğreti veya siyasi ve felsefi bir oluşum değil, bir dindi. Yalnız manevi duygular nazarında söz sahibi değil, gündelik yaşam ve mekâna dair de hüküm sahibiydi.[4] Dolayısıyla onun başlangıcı ve gelişimi, diğer medeniyetlere kıyasla kendisine has özellikler üzerinden cereyan edecekti.

Öncelikle İslamiyet, belirli bir coğrafi alan, millet, iktidar, hükümdar, soy ve güce dayanmamaktaydı. Bilakis yayılma gösterdiği alanlarda mevcut olan kültürel kodları potasında eritebilmekteydi. Sınırları Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ile çizili dinî ve ahlaki kaideler içerisinde kalmakla birlikte, çeşitli millet ve coğrafyalarda kabul edilecekti. Bu durum, hiçbir medeniyette eşine rastlanmayacak derecede renkli bir mimari ve kültürel zenginliği oluşturacaktı.

Bir misalle izah edecek olursak, insanlığa kurduğu şehirler ve mimari eserlerle büyük bir miras bırakan Roma'nın, egemen olduğu coğrafyalardaki eserleri mimari üslup olarak neredeyse aynıdır. Çünkü merkeziyetçi bir imparatorluk olarak gücünü ve egemenliğini mimari üzerinden yönettiği toplumlara dayatma gereği hisseder. Amfitiyatrolar üzerinden bu tezi ele aldığımızda, Kartaca, Anadolu, Balkanlar, Levant veya Avrupa'da, birbirini tekrar eden yapılar silsilesi inşa edilmiştir. Bu beraberinde tek düzeliği ve tekrara düşmeyi getirmiştir.

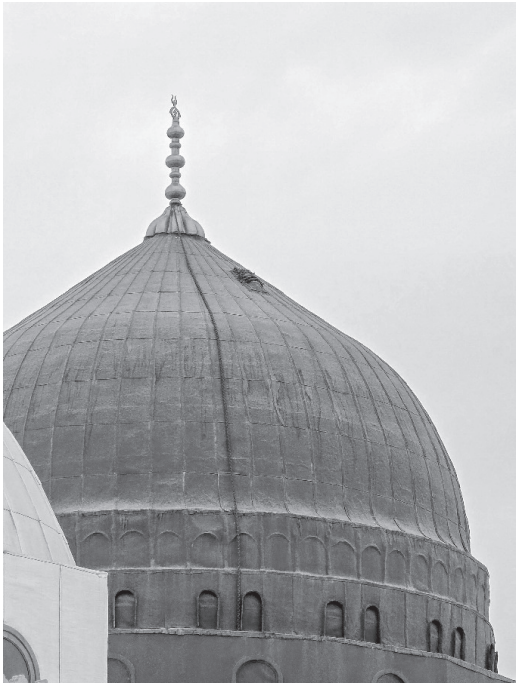
4 Arapça kökenli olan *din* ile *deyn* kelimesi *d-y-n* kökünden gelmektedir. Deyn mana olarak, ödünç almak, ödünç vermek, emir ve itaat altına almak, ceza veya mükâfatla mukabelede bulunmak anlamlarında kullanılmaktadır. Yine din kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de Fatiha Suresi'nin 4. ayetinde, hesap günü (kıyamet) anlamında zikredilmiştir. Bu itibarla İslam dinine girmiş her mümin, dünya hayatını bu hesap eksenli yaşamakla ve gündelik yaşantısından onu şekillendiren mekân ve şehre kadar buna göre organize etmekle mükelleftir.

Roma Amfitiyatro.

İslamiyet için ise bunu söylemek mümkün değildir. Dinî ritüeller gereği yapılan ortak mimari özellikler haricinde, her coğrafya ve millete ait izleri mimari eserlerde görmek mümkündür. Zira İslam medeniyeti, Antik dünyanın bilgi ve birikimini devralıp sentezleyebilecek bir çatı kimlik oluşturup, tüm bunu tevhit inancına entegre edebilmiştir.[5] Bu sebeple bir İslam şehrini ve mimari üslubunu anlama yolculuğuna, ancak İslam'ın genişleme serüvenine odaklanarak başlanabilir.

5 Harun Bıçakçı & Cuma Yıldırım, "İslam Uygarlığında Kent ve Kentleşme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2018, sayı: 7, s. 545.

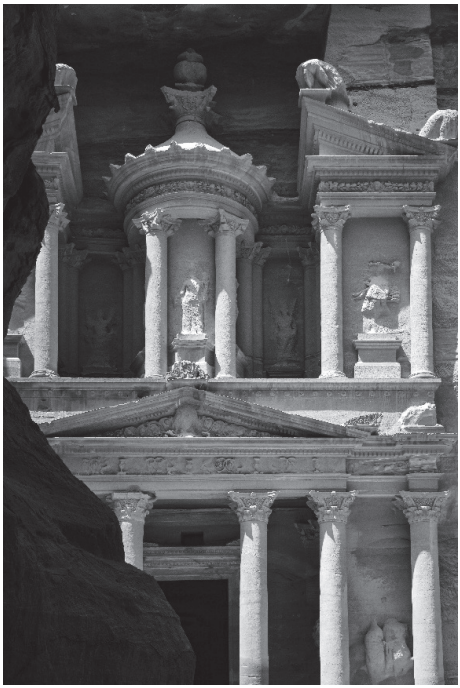
Mescid-i Nebevi Yeşil Kubbe.

İslamiyet 7. yüzyılla birlikte henüz ilk asrında gerçekleşen fetihlerle, yeni kıta ve coğrafyalara yayılmıştı. Doğuda Horasan, merkezde Bağdat ve Şam, batıda ise Endülüs İspanya'sı 8 ve 11. yüzyıllar arasında ana gelişim merkezleri olmuştu.[6] İslam medeniyetinin bu ilk parlak çağı doğu-batı aksında gerçekleşmişti.[7]

---

6 Endülüs esas itibarıyla coğrafi bir tanım olarak, günümüzde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu, İber Yarımadası'nın güneyini temsil eder. Ancak literatürde Endülüs medeniyeti, Müslümanlar aracılığı ile Fas ve devamında kurulan ve 1492 yılı itibarıyla sonlanan İslam egemenliği altında oluşan ilmî ve fikrî gelişimi ifade eder. Endülüs tabiri zaman zaman sanki geçmişte var olan ancak günümüzde mevcut olmayan masalsı bir anlatıya dönüşebilmektedir. Oysa Endülüs bizatihi Müslüman İspanya ve Portekiz'dir.

7 Bu hızlı yayılımın bir sebebi ise mevcut gayrimüslim yönetimler altında sıkıntı yaşayan gerek siyasi gerekse de sosyal bir huzurun tesis edilmediği coğrafyalarda bu yeni din ve düzen, bir kurtarıcı olarak görülmüştü. Bunun en bariz örneklerinden biri Endülüs'ün fethi olmuştur. İberya'nın fethi yalnızca birkaç bin asker ile dört

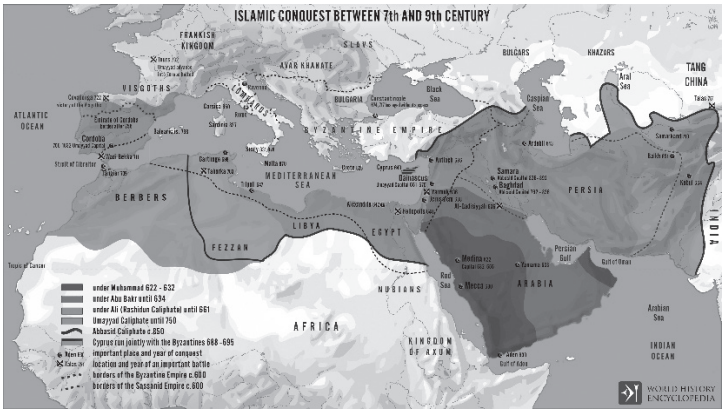
Petra.

13 ve 14. yüzyıl ile birlikte bu gelişim, kuzeye doğru kayacak, batıda Marsilya[8] ve İtalya şehirleri[9] aracılığıyla Avrupa, merkezde Selçuklu ve devamında Osmanlı ile Anadolu ve Balkanlar, doğuda ise tüm Türkistan, Rusya ve Asya bölgesini ilmî yönden besleyecekti.

yılda gerçekleşmişti. Firas Alkhateeb, *Kayıp İslam Tarihi*, çev. Mustafa Alican, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s.75.

8 Marsilya, 5 ve 8. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş ve Avrupa'ya egemen olmuş Frank Merovenj Krallığı'nın en önemli liman şehriydi. O dönemde İskenderiye ve Doğu Akdeniz sahillerinden Avrupa'ya lüks eşya, mücevher, yağ, baharat gibi nice ürün Marsilya üzerinden girerdi. Henri Pirenne, *Ortaçağ Şehirleri*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.21.

9 Bilhassa Pisa, Cenova, Floransa ve Venedik şehirleri.

9. yüzyıla dek İslam devletinin ulaştığı sınırlar.

İslam medeniyetinin diğer toplumlarla etkileşimi anlamında tarih boyunca yaşadığı bazı kırılma anları vardı. Bunların bir kısmı askerî, bir kısmı ise ticari ve kültürel bağlamdaydı. Hicretin henüz sekizinci yılında 629'da Bizans kuvvetleri ile İslam ordusu arasında gerçekleşen Mute Savaşı[10] ile başlayan ve nihayet 1683 Viyana kuşatması ile sonlanan yaklaşık 10 asırlık bir galibiyetler dönemi yaşanmıştı.[11]

İslam devleti hâkimiyetinin bu 10 asırlık süreç boyunca coğrafi anlamda üç ileri noktası olmuştu:

10 Bu savaş pek çok yönden İslam ve insanlık tarihi açısından önem kazanmaktadır. Öncelikle İslam devletinin mücadele ettiği ilk büyük çaplı ve disiplinli ordudur. Bu savaş ile İslamiyet pek çok Avrupa ve Rus tarihî metinlerinde ismi zikredilir hâle gelmiştir. Daha da önemlisi, âdeta binlerce yıllık Roma medeniyeti ve Antik dünyanın, kendisinden sonra tüm coğrafyaya hâkim olacak İslam devleti ile ilk esaslı karşılaşmasıdır.

11 Seriyye şeklinde gerçekleşen Mute'den bir yıl sonra 630 yılında Tebuk Gazvesi gerçekleşmiş ve iki ordu tekrar ve daha kapsamlı şekilde çarpışmıştır. Sami Abdullah el-Mağlus, *Siyer Atlası*, haz. Muhammed Emin Yıldırım, Siyer Yayınları, İstanbul, 2022, s.378.

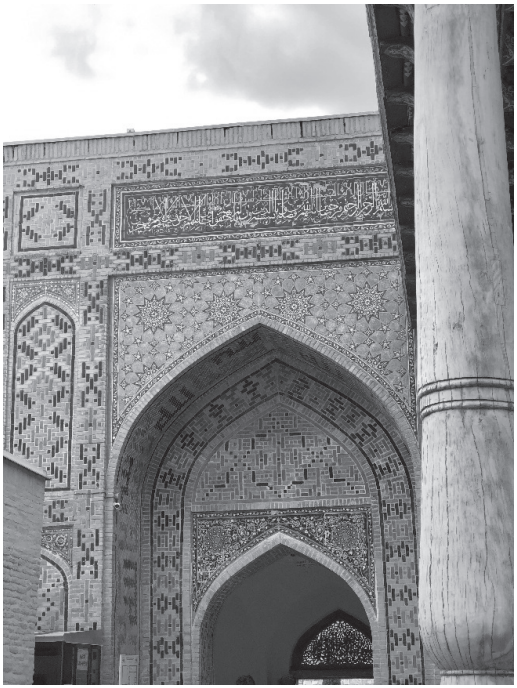

Kazan Kul Şerif Camisi.

Birincisi Müslüman Türk-Moğol kavimlerinden teşkil olan Altın Orda Devleti'nin Doğu Avrupa, Rusya ve Asya hâkimiyetiydi. 1480 yılında Moskova'dan çekilmesiyle sonuçlanan ve beraberinde eserleriyle birlikte kaybolan bir askerî egemenlik olmuştu. Onlara dair eserlerin günümüze ulaşmamasında Türklerdeki yerleşik hayat ve şehirleşmeye dair ön yargıların etkisi de bulunmaktadır.[12] Zira ilk örneklerini ancak 8. yüzyılda İslamlaşan Uygurlar'da görebildiğimiz şehircilik örnekleri, Selçuklu, Osmanlı ve Memlük gibi Asya dışında yaşayan Türk toplumlarında en güzel örneklerini verirken, Horasan bölgesi haricinde Türkistan toplumlarında tesirleri kısıtlı olmuştur.[13]

12 15.yüzyılda dahi, Akkoyunlu Devleti kurucusu Osmanoğulları'na "Sakın oturak yaşayışa (yerleşik düzene) geçmeyiniz, çünkü beylik ve hâkimlik göçebelikle mümkün olur." şeklinde uyarıda bulunmuştur. Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023, s.19.

13 Uygur öncesi döneme ait şehirleşme kalıntıları olmakla birlikte, bunlar sınırlı sayıdadır. Türkistan coğrafyasının gerçekliğine şehirleşme uygun görülmemiştir. Zira örneklerini gördüğümüz üzere, surla çevrili bir alanda Çin gibi büyük ordulara sahip düşmana savunma yapmak pek çok Türk boyunun yok olmasına sebep

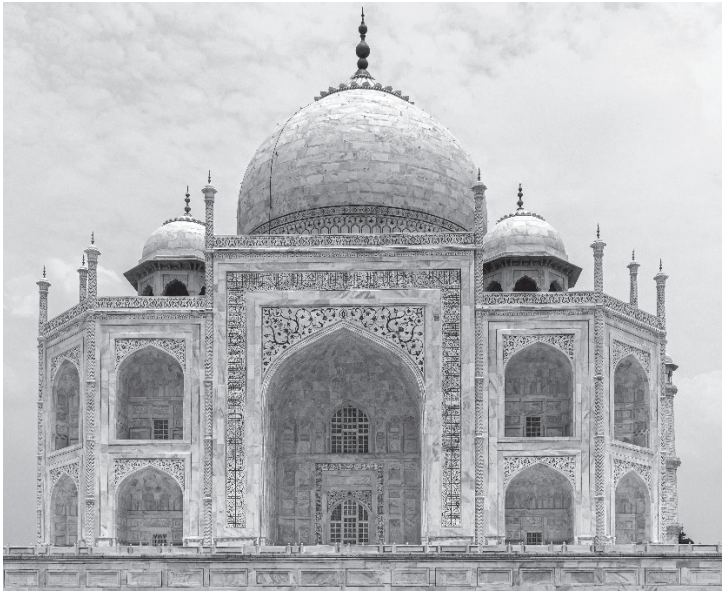
Bibi Hanım Külliyesi.

Hindistan coğrafyasında 10. yüzyılda Gaznelilerle başlayıp, Delhi Sultanlığı ile devam eden 17. yüzyılda Babür İmparatorluğu ile doruk noktasına çıkan ve 19. yüzyıla dek süren bir İslam devlet ve kültür silsilesi yer almaktadır.[14] Ancak bu devletler, etki alanı itibarıyla daha bölgesel ölçekte kalmış, günümüz egemen dünya görüşüne[15] etkilerinin kısıtlı oluşundan ötürü ön plana çıkamamışlardır.

olmuştur. Yerleşik düzene sahip olunmadığı takdirde ise saldırı anında kaçarak varlıklarını koruyabilmişlerdir.

14 1526-1858 yılları arasında hüküm süren Babürlüler devrinde en fazla mimari üretim Şah Cihan (1627-1658) döneminde gerçekleşmiştir. Delhi Cuma Mescidi, Tac Mahal (1654), Hümayun Türbesi, İnci Mescidi, Lahor ve Agra Kalesi, Lahor Badşahi Cami, Babür mimarisinin en güzel örneklerindendir.

15 Egemen güç kavramını bilinçli olarak tercih etmekteyiz. Genellikle bu gibi durumlarda "Batı" kavramı kullanılmaktadır. Ancak "Doğu-Batı" kavramları, medeni ve kültürel bağlamda kesin ve doğru bir tanımlama oluşturmamaktadır. Bununla birlikte bu kavramlar coğrafi bir yön manasını da içermemektedirler. Örneğin Batı,

Hindistan Tac Mahal.

İslam hâkimiyetinin ikinci noktası ise, İber Yarımadası'nda (İspanya-Portekiz) Endülüs Emevilerince 7. yüzyıldan itibaren başlatılan, 732 Puvatya[16] yenilgisi ile Fransa'ya girişi durdurulan, 1085 Toledo (Tuleytula) yenilgisi ile sekteye uğrayan ve

bazen Hristiyan âlemini tanımlamak için kullanılmaktadır. Öyle ise doğudaki Hristiyan Rusya bunun neresindedir? Batı'dan kastımız Avrupa ve Kıta Amerika'sının kültürel ve politik yayılımı ise, bu durumda küresel ve kapital tüm olgulara sıkı sıkıya bağlı olan Uzak Doğu ülkesi Japonya bu ayrımın neresindedir? Doğudan kasıt İslam dünyası ise, Çin bunun neresindedir? Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu muğlaklıklardan ötürü, kitap boyunca alışılmışın dışında hareket ederek Doğu-Batı kavramı üzerinden bir sınıflandırma yapmayacağız.

16 Avrupa tarihinde kazandıkları iki zaferin ismi çok sık telaffuz edilmektedir. Birincisi 732 yılında cereyan eden ve İslam kuvvetlerinin Fransa'ya girişine mâni olan Puvatya Savaşı'dır. Bu savaşla Paris'in 250 kilometre yakınına kadar gelen İslam ordularının, batı Avrupa'daki ilerleyişi durdurulmuştur. Bununla birlikte bu savaşa Avrupalılar daha yüksek anlamlar yüklemiştir. Müslümanlar için ise zaten Avrupa'nın içi ilgi çekicilikten uzaktı. O dönemde Avrupa'nın ilmî ve ticari faaliyetleri oldukça kısıtlı ve salgın hastalıklar yaygındı. İkinci zafer ise 1683 yılında gerçekleşen Viyana kuşatmasıdır. Yine bu tarihte İslam ordularının Doğu Avrupa'daki ilerleyişi durdurulmuş, Avrupalıların bakış açısı itibarıyla Avrupa İslam "tehlikesinden" kurtarılmıştır.

1492 yılı itibarıyla tamamen sonlanan, Endülüs İslam medeniyeti olmuştu.[17] Endülüs 700 küsur yıl boyunca İslam'ın Avrupa'daki varlığını sürdürmüş, ünlü halifesi Abdurrahman vesilesi ile İslam'ın ilk, berrak ve sahabe kokulu havasını İber Yarımadası'nda yaşatmıştı.[18] Bu yedi asırlık serüven yalnız İslam dünyasının değil, tüm insanlık tarihinin en masalsı sahnelerinden birisini yaşatmıştı.

İslam devleti gölgesinde birlikte yaşayan Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar sahip oldukları milyonlarca ciltlik ilim, estetik ve zanaat ile insanlığın medeni anlamda doruk noktasına ulaşmışlardı. Bugün Sevilla'nın, Kurtuba'nın veya Gırnata'nın taş parkeli sokaklarında dolaştığınızda, hâlâ o günlerin esintisini ruhunuzda hissedebilirsiniz.[19]

17 "Endülüs Müslüman İspanya'nın mücevheriydi." Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2019, s.141.

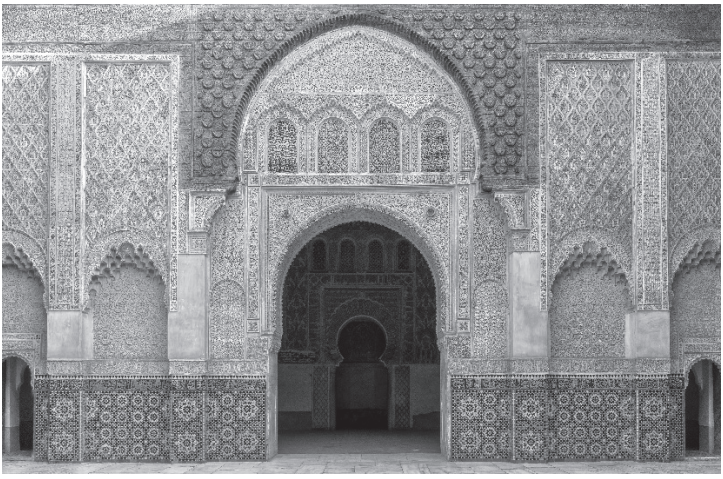
18 750 yılında sonlanan Emevilerin son varisi olarak Abbasi yönetiminin zulmünden kaçan Abdurrahman, annesinin de Berberi kökenli olması hasebi ile Endülüs'e gitmişti. Burada kendisine bağlı bir ordu kurarak Kurtuba'yı ele geçirmiş ve devamında İber Yarımadası'ndaki siyasi birliği sağlayarak, Endülüs medeniyetinin en gözde döneminin temellerini atmıştı. Tüm bunları yaparken de Şam'dan geldiği ve sahabenin bir parçası olarak saf Müslümanlığı yaşamayı ihmal etmemişti. Öyle ki Kurtuba civarında inşa ettirdiği bir sayfiye köşküne, Şam'ın bir çöl beldesi olan ve büyükbabası Halife Hişam'ın da Şam'daki sayfiye köşkünün ismi olan Rusafe ismini vermişti. Jerrilyyn Dodds, "Endülüs Sanatları", çev. Ahmet Gedik, *İstem,* 2009, sayı: 7, s. 2.

19 Halife Abdurrahman ile düşman komşusu Kutsal Roma İmparatoru ve Frenk Kralı Büyük Şarlman'ın rekabetine dair Avrupa Edebiyatında sayısız eser verilmiştir. Bunlardan en bilineni Roland Destanı'dır. Maria Rosa Menocal, *Dünyanın İncisi Endülüs*, *Dünyanın İncisi Endülüs*, çev. Sinan Coşkun, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s.68.

Granada El Hamra Sarayı.

Maalesef 1492 senesi, insanlık tarihi açısından da bir kırılma noktası olmuştur. Bugün İspanya'ya ve bilhassa Sevilla ve Granada gibi Endülüs bölgesi şehirlerine gittiğinizde hemen hemen her meydanda, anıt ve eserin üzerinde 1492 tarihini görebilirsiniz.

Fas- Endülüs mimarisi...

Bu tarihte; İspanya'daki son İslam şehri Granada (Gırnata) kaybedilmiş,[20] Hristiyan Birleşik İspanya Krallığı kurulmuş, Reconquista en büyük neticesini vermişti.[21] İber Yarımadası'ndaki bu dönüşüm basit bir iktidar-devlet değişimi değil, kanlı ve vahşi bir şekilde yürütülmüş bir süreci içermekteydi.[22] Müslüman ve Yahudi topluma üç seçenek sunulacaktı: vaftiz, ölüm, sürgün.[23] Yeni krallık özünde imrendikleri yüksek Endülüs medeniyetini sahiplenmek, istifade etmek yerine, onu tarihten silmeye yönelik intikam duygularıyla hareket etmişti.[24] Bu yalnızca İslam dünyası açısından değil, ilmî ve kültürel gelişmişliğin yok edilmesi sebebiyle insanlık açısından da bir kayıp oluşturacaktı. [25]

20 2 Ocak 1492'de, Granada'da yer alan ve yüksek Endülüs medeniyetinin en gözde yapısı olan El Hamra Sarayı, Kraliçe Isabel ve Kral Ferdinand tarafından teslim alındı. Bu yapıyı ve dolayısıyla şehri teslim almaya, Arap kültürüne ait kıyafetlerle gitmişlerdi. Kendilerini âdeta, bu yüksek medeniyete sahip olacak yeni kimseler olarak gurur sahibi hissetmişlerdi. Yalnızca bu dahi, İspanya'da Müslümanlarca kurulan nitelikli yapının düşmanlarınca dahi kabul edildiğinin bir göstergesiydi. Ne var ki yeni Hristiyan krallık, kurulu toplumsal düzenin üzerine yeni bir şeyler katmak yerine, onu ağır ve kanlı bir yıkımla sonlandıracaktı. İşgal sonrası Müslüman ve Yahudilere verilen dinlerini serbestçe yaşama özgürlüğü uygulamaya sokulmayacak ve önlerine üç seçenek koyulacaktı; Zorla Hristiyan olmak, işkence yöntemi ile ölüm, hiçbir malvarlığını almadan ülkeden göç. Neticesinde büyük katliamlar olacak, tüm kitaplar yakılacak, koca bir medeniyet yok edilecekti. Maria Rosa Menocal, *age.,* s.264.

21 8 asırlık cihat politikasına, Hristiyan dünyasının İspanya üzerinden verdiği karşılıktı. Anlamı "yeniden fetih" demek olan kelime, 11-12. yüzyıla itibarıyla Müslümanlara karşı İber Yarımadası'nda başlayan Hristiyan taarruzlarını ifade etmekteydi. İber'deki son Müslüman hâkimiyetinin sonlandığı 1492 tarihi, bunun en önemli neticesiydi. Bu tabir günümüzde geniş kapsamlı olarak, Hristiyan dünyasının Müslüman dünyaya üstünlüğünü ifade etmek için de kullanılabilmektedir. Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler- Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, Profil Kitap Yayınları, İstanbul, 2021, s.26.

22 Hâkim gücün ve güçlü olan tarafın, güçsüz tarafa egemenlik kurması anlaşılır ve olağan bir durumdur. Ancak bu gücü, galip geldiği tarafın halkını ve kültürel mirasını yok etmeye yönelik kullanması gayri ahlakidir.

23 Bernard Lewis, *age.,* s.58

24 Bu süreçte İspanya'daki Müslümanlar, İspanyolcanın Arap alfabesi ile olan yazımını ifade eden Aljamiado'yu kullanmaktaydı. Bu tabiri Bosna edebiyatında da göreceğiz. Bu edebî tür genel manada farklı dilleri konuşan Müslüman toplumların, Latin veya Kiril gibi alfabeler yerine, İslam'ın ve Kur'an-ı Kerim'in ortak alfabesini kullanma isteğinin bir neticesiydi.

25 Nitekim zorla göç ettirilen Yahudiler, dört asır sonra dahi göç ettikleri Avrupa ve Amerika şehirlerinde, İslam yönetimi altındaki Endülüs geçmişlerine öykünerek

Bize bir tarih içinde onunla beraber oluştuğumuzu anlatan şehirler, bir medeniyetin mekân tasavvurunun en müşahhas hâlidir. Medine'de doğan İslam şehir tasavvuru, Kahire'den Marakeş'e, Kordoba'dan Delhi'ye yüzlerce mekânda kalıcı izler bırakmıştır.

Hasan Aydın *Bir İslam Şehrinin Anatomisi: Bosna Hersek* kitabında, İslam medeniyetinin izlerini ve özellikle Saraybosna'da vücut bulan son büyük ifadesini kapsamlı bir biçimde inceliyor. Çok katmanlı mimari yapısıyla Saraybosna'yı anlatan pek çok eser yazıldı, bunların arasında bu kitabın özel bir yeri var. Medine'den Bosna'ya İslam şehir tasavvurunun izini süren eser, Boşnak kimliğinin oluşumunu, Osmanlı ile beliren yeni şehir siluetini ayrıntılarıyla ele alıyor. Tarihin ana ırmağının büyük şehirlerin vadisinden aktığını Ali Paşa Camisi, Gazi Hüsrev Bey Külliyesi, Ferhadiye Caddesi, Mostar, Poçitel, Nezir Ağa Camisi, vezirlerin gözbebeği Travnik ve Drina Köprüsü üzerinden gözler önüne seriyor. Beş asırlık bir serüvenin ardından yaşanan yıkımları ve yeni kimlik inşasını gerilimler ve nüfuz çekişmeleri bağlamında anlatıyor. Bosna'ya böyle bakmak sadece tarihe daha yakından şahitlik etmek değil, bir kutlama, bir felaket ya da veda anında bir dostun yanında olmaktır.

Bir İslam Şehrinin Anatomisi: Bosna Hersek, tarihî dokusu ve mekânsal örgüsü, insanı merkeze alan İslam medeniyetinin zenginliğini ve estetik derinliğini adım adım keşfetmeye imkân veren ufuk açıcı bir eser.

pinaryayincilik
pinaryayincilik
pinaryayinlari
9 789753 529976